

Suqra İnqilab qızı HÜMBƏTOVA
Azərbaycan Dövlət iqtisad Universiteti, dosent
E-mail: ms.sugra@mail.ru

Humay Niyazi qızı ABDULLAYEVA
Azərbaycan Dövlət iqtisad Universiteti, magistrant
E-mail: humayabdullayeva547@gmail.com

AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARININ INKIŞAFI VƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMIN EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Ölkədə əmək bazarının inkişafına nail olunması bir sıra sosial-iqtisadi xarakterli məsələlərin həllinə yol açır. Beləki, bu sahədə əldə olunan irəliləyişlər əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və dövlət büdcəsinə ödənişlərin artmasına səbəb olur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dünya iqtisadiyyatında baş verən sürətli texnoloji yeniliklər ölkədə insan kapitalının formalaşdırılmasına və inkişafına diqqəti artırır. Bununla bərabər iqtisadi fəal əhali də əmək bazarında işsizlik riski ilə üzləşməmək üçün daim təkmilləşməli, innovasiyaları vaxtında mənimsəməlidir.

Təqdim olunan məqalədə milli əmək bazarında müasir vəziyyət statistik göstəricilər əsasında təhlil olunmuş və burada işsizlik risklərindən sığortalanmaq məqsədilə müvafiq yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: əmək, bazar, məşğulluq, işsizlik, risk, capital, tənzimləmə.

UOT: 336

JEL: G3

DOI: <https://doi.org/10.54414/EOHM2499>

Giriş

Əmək bazarı işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı və əhalinin məşğuliyyəti proseslərini tənzimləyən münasibətlər sistemini müəyyən edən bazar növüdür. Onun cari vəziyyəti Azərbaycanda iqtisadi və sosial dəyişikliklərin təsiri altında məşğulluq sahəsində gedən proseslərin nəticələrini əks etdirir. Əmək bazarı, işsizlik və məşğulluq problemlərinin həlli hər bir dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Azərbaycanda sosial-iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri əmək bazarının inkişafına və işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsinə nail olunmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatında aparılan islahatlar əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmaqla dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmişdir. Əhalinin məşğulluq səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə yeni iş yerləri, müəssisələr, infrastruktur obyektləri və s. yaradılmışdır. Məhz

bu qəbildən olan tədbirlərin nəticəsində əmək bazarında əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Belə ki, 2010-2011-ci illər aralığında iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayında dövlət sektorunda çalışanların xüsusi çəkisi 26,4 faizdən 21,9 faizə enmiş, qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin sayı isə 1,2 dəfə artmışdır. Qeyd olunan dövrdə muzzla işləyənlərin orta aylıq nominal əməkhaqqı 2,5 dəfə artaraq 840,0 manat təşkil etmişdir. Ölkənin əmək bazarında bu müsbət dinamika davam etməkdədir. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə genişmiqyaslı tikinti-quruculuq işlərinin aparılması bu sahədə vəziyyəti daha da yaxşılaşdırır.

Əmək bazarının tənzimlənməsinə nəzəri-konseptual yanaşma. Görkəmli iqtisadçılar əmək bazarı haqqında müxtəlif məzmunlu fikirlərini ümumiləşdirməklə və onların

məntiqi mülahizələrinə əsasən demək olar ki, əmək bazarı işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının mübadiləsinə və istifadəsinə təmin edən sosial münasibətlər, sosial normalar və institutların məcmusudur. Bu bazarın inkişaf trayektoriyasında işsizliyin yaranması və ya onun yüksəlməsini şərtləndirən amillərin müəyyən edilməsi ön plana çəkilə bilər. Əks halda onun inkişafının tənzimlənməsi və dövlət siyasəti ilə koordinasiyası üzrə tədbirlərin səmərəliliyi azala bilər.

Əmək bazarının tənzimlənməsi fəaliyyətinə nəzəri yanaşma konsepsiyası işçi qüvvəsinin peşəkar və sektoral strukturlarında və onların müvafiq əmək haqlarında fərqlərin təhlilinə yönəlmişdir. Bu, həm də makroiqtisadi təhlildən və ayrı-ayrı sahələrin, peşələrin və demoqrafik qrupların dinamikasının xüsusiyyətləri ilə əmək bazarının xarakterindən imtina edilməsi ilə bağlıdır. İnstitusionalistlər hesab edirlər ki, məşğulluq sahəsindəki problemləri əsasən əmək bazarında subyektlərin davranışını müəyyən edən müxtəlif növ institusional islahatların köməyi ilə həll etmək olar. Dövlət tənzimlənməsinin bu sahəsinin daha bir ciddi tərəfi davam edən pensiya siyasətidir. Onun əmək bazarına təsir edən alətləri pensiya yaşının müəyyən edilməsi, erkən pensiyaya çıxma imkanı, əvəzetmə dərəcəsinin müəyyən edilməsi, işləyən pensiyaçılara pensiya təyin edilməsi təcrübəsidir. Bütün bunlar pensiyaçıların iqtisadi cəhətdən passiv əhali kateqoriyasından iqtisadi fəallar kateqoriyasına keçməsinə stimullaşdırır və ya əngəlləyir.

Əmək bazarına birbaşa təsir göstərən alətlər çox azdır. Bu onunla bağlıdır ki, birbaşa təsir üçün dövlət tənzimləyici kimi deyil, bir çox iqtisadi aktorlardan biri kimi çıxış etməlidir. Tənzimləyici tədbirlər həvəsləndirmə və məhdudiyyətlər sistemi yaratmaqla məşğulluğa yalnız dolayı yolla təsir göstərə bilər. Eyni zamanda əmək tələbinə və təklifinə təsirindən asılı olaraq, elementlərin sayı kifayət qədər çox ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında son illər həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də əmək bazarının inkişafı və işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə olunmasıdır. Ölkədə aparılan islahatlar iqtisadiyyatda kardinal keyfiyyət

dəyişikliklərinə səbəb olmuş, dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmişdir. Regionların iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, əhəlinin sosial rifahının və həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilib. Əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə yeni iş yerləri, müəssisələr, infrastruktur obyektləri və s.

Ölkəmizdə həyata keçirilən səmərəli sosial-iqtisadi siyasət makroiqtisadi mühitə bilavasitə təsir etməklə məşğulluq səviyyəsinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Makroiqtisadi sabitlik ölkəmizdə investisiya fəallığının və məşğulluğun yüksək səviyyədə olması üçün mühüm amillərdən biridir. Makroiqtisadi sabitlik məşğulluğun təmin edilməsində mühüm amil olsa da, əksər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu kifayət deyil. Makroiqtisadi sabitlik, səmərəli məşğulluğu təmin etməklə yanaşı, dövlət təhsili, səhiyyə və sosial müdafiə siyasətləri ilə əlaqələndirilərsə, məşğulluq səviyyəsinə birbaşa təsir göstərə bilər. İstənilən ölkədə baş verən demoqrafik dəyişikliklər ilk növbədə əhəlinin sayı və strukturunun dəyişməsinə təsir göstərir. Rəsmi statistikaya əsasən, 2019-cu ildə 2005-ci illə müqayisədə Azərbaycan əhalisinin sayı mütləq ifadədə 1619,7 min nəfər artaraq 10 milyona yaxınlaşmışdır.

Əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinin əsas mənbəyi ölkədə formalaşan əmək ehtiyatlarıdır. Demoqrafik proseslər fonunda əhəlinin təbii artımının müsbət dinamikası respublikamızda əmək ehtiyatlarının dinamikasına müsbət təsir göstərir. Əmək ehtiyatlarının əhəlinin ümumi tərkibində xüsusi çəkisi 2019-cu ildə 64,2 faiz, 2022-ci ildə isə 65,8 faiz təşkil edib. Əhəlinin tərkibində əmək ehtiyatlarının xüsusi çəkisinin 1,6 faiz artmasının səbəblərindən biri də əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı işləyən pensiyaçıların sayının artmasıdır. Digər tərəfdən, ölkədə aparılan pensiya islahatları nəticəsində pensiya yaşının artırılması əmək qabiliyyətli əhaliyə də müsbət təsir göstərir. Əmək pensiyaları ilə bağlı qanunvericilik aktlarına edilən əlavə və dəyişikliklərə əsasən, 2027-ci ilə qədər ölkədə əmək qabiliyyətli ətli yaş həddi 65 yaşadək çatdırılacaq.

Qeyd oluna bilər ki, 2021-ci ildə Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının sayı 2010-cu illə müqayisədə nisbi ifadədə 21,2 faiz, mütləq ifadədə 1 milyon 148 min nəfər artmışdır.

Cədvəl 1

Azərbaycanda işçi qüvvəsinin strukturunun dinamikası (min nəfər)

İllər /Göstəricilər		2019	2020	2021	2022
Əmək ehtiyatlarının sayı		5421.4	6015.2	6335.8	6569.4
o cümlədən	əmək qabiliyyətli yaşda olan şəxslər	5306	5875.5	6198.6	6408.6
	iqtisadi cəhətdən məşğul yaşlı işçilər	103.8	133.3	137.3	160.9
	iqtisadi cəhətdən məşğul yeniyetmələr	13.8	6.4	-	-

Mənbə: <https://www.stawwww.t.gov.az>

Cədvəl 2.

2015-2022-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi fəal əhali

	2015	2018	2019	2020	2020	2022
İqtisadi fəal əhali	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
İqtisadi fəal əhalinin ümumi sayında məşğul əhalinin xüsusi çəkisi	95.0	95.0	95.1	95.2	92.8	94.0
kişilər	95.9	95.9	95.9	96.0	94.0	95.1
qadınlar	94.1	94.1	94.2	94.3	91.6	93.0
İşsizliyin səviyyəsi	5.0	5.0	4.9	4.8	7.2	6.0
kişilər	4.1	4.1	4.1	4.0	6.0	4.9
qadınlar	5.9	5.9	5.8	5.7	8.4	7.0

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/labour/az/001_6-7.xls

Dövlət Statistika Komitəsinin ilkin məlumatına görə, 2020-ci ildə ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı 5 milyon 188,9 min nəfər olub, onlardan 4 milyon 937,3 min nəfəri məşğul olub. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə iqtisadi fəal əhalinin sayı 1,14 faiz, məşğul əhalinin sayı

isə 1,24 faiz artmışdır. 2022-ci ilin vəziyyətinə məşğulluq orqanlarında qeydiyyatda olan işsizlərin sayı 86,2 min nəfər olub, onların 37,7 faizini qadınlar təşkil edib. İşsizlikdən sığorta ödənişlərinin orta məbləği 295,6 manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.

Məşğul əhalinin sayı, min nəfər

İllər	Məşğul əhalinin sayı
2015	4671.6
2016	4759.9
2018	4822.1
2019	4879.3
2020	4938.5
2021	4876.6
2022	4988.2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/labour/az/001_5.xls

Əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması Azərbaycan

hökumətinin daim diqqət mərkəzində olan prioritet məsələlərdəndir. Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş təbii işsizlik səviyyəsi (5-6%) və

ölkədə inflyasiyanın cıllanması. Ümumi Daxili Məhsulun real həcmnin artımı əsasında təkrəqəmli diapazonda (9%-dək) qəbul edilir.

2020-ci il üzrə Dövlət Məşğulluq Agentliyinin yerli orqanları tərəfindən ölkə üzrə qeydiyyatda olan işsizlərin sayı 81,3 min nəfər təşkil edib. Son illər işsizlər arasında qadınların xüsusi çəkisi azalaraq 2005-ci ildəki 51,6 faizlə müqayisədə 13,9 faiz azalaraq, 2019-cu ildə 37,7 faiz təşkil etmişdir. Dinamikaya diqqət yetirdikdə aydın olur ki, iqtisadiyyatda məşğul olanların sayı getdikcə artır.

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə, 2022-ci ilin birinci rübü tarixinə ölkədə işsiz statuslu 308.2 nəfər olmuşdur. Ölkədə işsizlik səviyyəsi 5.88%-dən 5.78%-ə qədər azalmışdır.

Məşğulluğun təmin edilməsi strategiyasının əsasları. Məşğulluğun tənzimlənməsi məsləsi yalnız dövlətin üzərinə düşən vəzifə deyil. Ona görə ki, hazırkı dövrdə işçilər əmək bazarında qarşılaşa biləcəkləri riskləri nəzərə almalı və daim texnoloji yenilikləri mənimsəməyə səy göstərməlidirlər. Müasir əmək bazarında rəqəmsallaşmanın və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) genişlənməsinin təsiri altında işçilərin riskləri onların fəzliyyətinə dair tələblərin dəyişdirilməsi, xüsusən də gəlirin, onun bir hissəsinin, habelə iş yerinin itirilməsi riskləri artır [4, s.26].

İşəgötürən rəqəmsal texnologiyaların inkişaf səviyyəsinə uyğun gələn və onlardan istifadənin yüksək gəlirini təmin edən keyfiyyətli işçi qüvvəsi axtarır. Bu, təkcə işəgötürənlə işçinin ilk dəfə görüşdüyü xarici əmək bazarı üçün deyil, həm də daxili bazar üçün xarakterikdir. Daxili əmək bazarında işəgötürənin tələbləri təkcə peşəkar bacarıqlara deyil, həm də insan kapitalının digər komponentlərinə aiddir: yüksək dərəcədə uyğunlaşma - dəyişən istehsal şəraitinə tez uyğunlaşma qabiliyyəti, yenidən hazırlıq qabiliyyəti, genişləndirməyə hazır olmaq. "funksionallıq" və daim bilik yenilənməsi, yaradıcı özünü inkişaf, yeni ideyaların yaranması, yaradıcılıq və reaksiyaların sürəti. Rəqəmsallaşma dövründə bir komandaya uyğunlaşmaq, korporativ dəyərləri və mədəniyyəti bölüşmək bacarığı, sədaqət, kommunikatıv, sosial kapitalın olması işçinin rəqəbat üstünlüyü kimi qəbul edilir. Eyni

zamanda, ərizəçinin əmək bazarında riskləri nə qədər sürətlə artırsa, onun insan kapitalı nə qədər az spesifik olarsa, o, mobilliyə, fəaliyyət profilini dəyişdirməyə, özünü təhsil və ömür boyu öyrənməyə bir o qədər az meyllidir. Aşağıdakı sxem əmək münasibətləri subyektlərinin əsas risk növlərini, eləcə də rəqəmsallaşma kontekstində onları təhrik edən amilləri göstərir.

İnsan kapitalının spesifikliyi onun daşıyıcısının əmək bazarında rəqəbat qabiliyyətini müəyyən edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatda qeyri-rəsmi əmək münasibətlərin (məsələn, sifarişçi-icraçı) payı artdığından, bu seqmentdə dövlət tənzimlənməsinin əhatə dairəsi xeyli azalır. Tələbin təkliflə qarşılıqlı əlaqədə olduğu bazarın özünü tənzimləməsinin rolu isə artır. İş axtaranlar arasında rəqəbat nə qədər yüksək olarsa, işsiz qalmaq və ya işin itirilməsi riskləri bir o qədər yüksək olar [6, s.178].

Şəkildən göründüyü kimi, son illərdə təhsilsiz işçilərin işsizlər sırasına daxil olması ehtimalı və riski artmaqdadır. Bu da iqtisadi fəaliyyət sferalarında bəzi ixtisasların aradan çıxması müstəvisində yeni ixtisaslara yiyələnmə və innovativ texnoloji yeniliklərin mənimsənilməsi sahəsində çətinliklərdən irəli gəlir. Xüsusən də əmək qabiliyyətli yaşlı əhalinin həmin problemdən daha çox əziyyət çəkdiyini söyləmək olar. Bu da birmənalı olaraq, hazırkı şəraitdə texnoloji işsizliyin yaranması ehtimalının yüksək olmasını sübut edir.

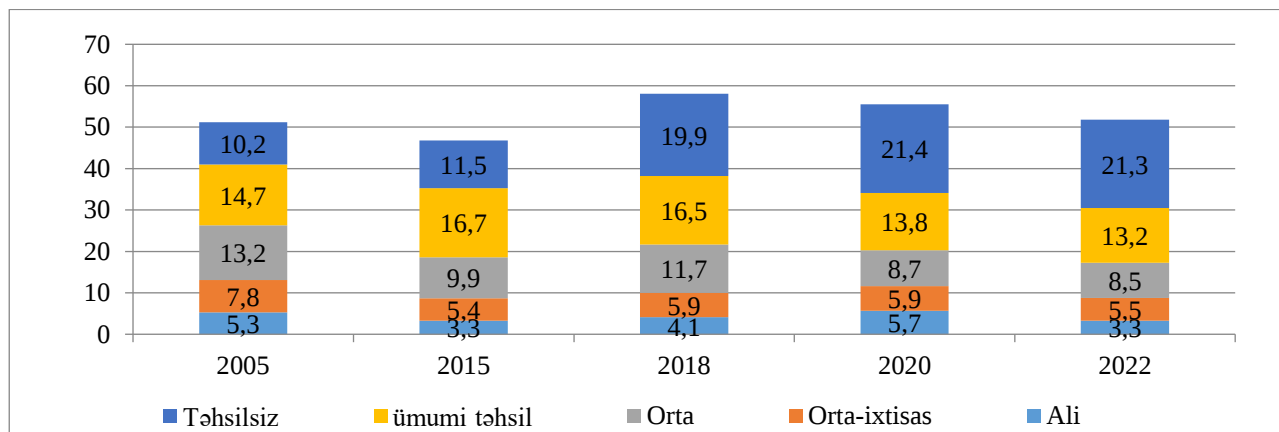
İşəgötürənin tələblərinə uyğun rəqəmsal, informasiya və kompüter bacarıqlarına, ünsiyyət bacarıqlarına və uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olmaq işçinin əmək bazarındakı risklərini azaldır, lakin tam aradan qaldırmır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının işsizlik risklərinə zəif təsirini onunla izah etmək olar ki, onun payı hələ əhəmiyyətli deyil. Bundan əlavə, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı tədqiq olunan ölkələrin hökumətləri tərəfindən dəstəklənir, onların gündəliyinə onun inkişafına diqqət daxil edilir, xüsusi proqramlar, o cümlədən kadrların yenidən hazırlanması proqramları və əhali arasında rəqəmsal bacarıqların inkişafına dəstək verilir. Rəqəmsallaşma və işsizlik səviyyəsi arasında zəif də olsa əks əlaqə onu deməyə əsas verir ki, Avropanın və ABŞ-ın əksər yüksək inkişaf etmiş ölkələrində rəqəmsallaşma və

restrukturizasiya ilə müşayiət olunan milli sənayenin tərəqqisi ilə əlaqələndirilir. Sonuncunun nəticəsi işçi qüvvəsinə tələbin artması, qısa müddətdə işsizliyin aradan

qaldırılması və uzunmüddətli perspektivdə işsizlik riskinin azaldılmasıdır.

Şəkil 1

Azərbaycanda təhsil səviyyəsindən asılı olaraq işsizliyin dinamikası

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/labour/>

Hazırda ölkəmizdə 2019–2030-cu illər üçün qəbul edilmiş məşğulluq strategiyası uğurla icra olunmaqdadır. Bu strategiyanın gözlənilən nəticələrlə yekunlaşmasına işğaldan azad olunan ərazilərin bərpası layihəsinin icrası əhəmiyyətli təsir göstərir. Hesab edilir ki, yaxın perspektivdə yeni iqtisadi rayonların tam mənimsənilməsi ilə ölkədə əmək bazarının inkişafında əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunacaq və bu da əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Nəticə

İstənilən ölkədə əmək bazarının inkişafına nail olunmadan mühüm sosial problemlərin həllinə nail olmaq qeyri-mümkündür. Ona görə ki, bu bazarın inkişafı məşğulluq, gəlir və rifahın yaxşılaşması deməkdir. Bundan əlavə dövlət müasir standartlara, şəraitə və əmək normalarına malik olan iş yerləri yaratmaq vəzifəsini yerinə yetirdiyi halda, əmək bazarının digər subyektləri olan iqtisadi fəal əhali bu bazarın tələblərinə uyğunlaşmağa səy göstərməlidir. Nbir sözlə, əmək bazarının inkişafı və məşğulluğun tənzimlənməsi məsələlərinin uğurlu həlli müvafiq

bazar subyektlərinin səmərəli qashılıqlı münasibətlərinə əsaslanır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Xuduzadə. N. Azərbaycanla layiqli əmək, əhəlinin iqtisadi fəallığına dair müəyinə: Əmək statistikasına şöbəsi, Bakı 2014
2. Quliyev.T.Ə. Əməyin iqtisadiyyatı. Bakı 2003, 612s
3. Ş.M, Muradov. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, inkişaf. Bakı "Elm", 2004 s.139.
4. Зинич А.В., Помогаев В.М., Скосырева Н.Д. (2022). Влияние цифровизации на рынок труда: взгляд городской и сельской молодежи. Фундаментальные исследования. № 1. С. 22-27
5. Капелюшников Р.И. (2017) Технологический прогресс – пожиратель рабочих мест? препринт WP3/2017/03. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 39 с.
6. Кознов А.Б. (2019). Влияние цифровизации на рынок труда. Международный журнал гуманитарных и естественных наук. №. 4-2. С. 177-179.

Сугра Ингилаб кызы ГУМБАТОВА

Азербайджанский Государственный Экономический Университет, доцент

Хумай Ниязи кызы АБДУЛЛАЕВА

Азербайджанский Государственный Экономический Университет, магистрант

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Достижение развития рынка труда в стране открывает путь к решению ряда социально-экономических вопросов. Таким образом, прогресс, достигнутый в этой области, приводит к эффективному использованию трудовых ресурсов, повышению уровня занятости, повышению благосостояния населения и увеличению платежей в государственный бюджет. Следует также учитывать, что стремительные технологические инновации в мировой экономике повышают внимание к формированию и развитию человеческого капитала в стране. При этом экономически активное население должно постоянно совершенствоваться и вовремя внедрять инновации, чтобы не столкнуться с риском безработицы на рынке труда.

В представленной статье на основе статистических показателей проанализирована текущая ситуация на национальном рынке труда и рассмотрены соответствующие подходы в целях страхования от рисков безработицы.

Ключевые слова: труд, рынок, занятость, безработица, риск, капитал, регулирование.

Sugra Ingilab HUMBATOVA

Azerbaijan State University of Economics, associate professor

Humay Niyazi ABDULLAYEVA

Azerbaijan State University of Economics, graduate student

ISSUES OF LABOR MARKET DEVELOPMENT AND EMPLOYMENT PROVISION IN AZERBAIJAN

Summary

Achieving the development of the labor market in the country paves the way for solving a number of socio-economic issues. Thus, the progress achieved in this field leads to efficient use of labor resources, raising the level of employment, improving the welfare of the population and increasing payments to the state budget. It should also be taken into account that rapid technological innovations in the world economy increase attention to the formation and development of human capital in the country. At the same time, the economically active population must constantly improve and adopt innovations in time in order not to face the risk of unemployment in the labor market.

In the presented article, the current situation in the national labor market was analyzed on the basis of statistical indicators, and appropriate approaches were considered in order to insure against the risks of unemployment.

Key words: labor, market, employment, unemployment, risk, capital, regulation.

Daxil olub: 05.12.2023